Др. Мустафа Ислямов

ЧЕЧ

Беше в края на лятото. Бродех из Чеч — обширна местност в Югозападните Родопи, която тукашните хора наричат «края на света». Чеч — това е един затънтен, глух сиромашки край, където няма радио, а вестниците пристигат след няколко дни закъснение; край на камъните, на козите, на зъбатите глигани и на простите, добродушни чеченци помаци. Като на длан виждам сега чеченските селца, свити като подплашени стада в падините между голите каменисти хълмове, с джамиите и мулетата си, с грозните си каменни къщи и сивите покриви от плочи. . .

Един ден пътувах от Бръщен за Жижево. Бяха ми казали уж, че разстоянието е три часа пеша, а аз вървях вече цял предиобед и пътеката все нямаше край. Жегата беше нетърпима. Въздухът се люлееше от сухота. И ето, най-сетне слязох в дола на река Рата, разхвърлих се задъхан нетърпеливо и скочих в хладните води. Малко по-нагоре реката гърмеше яростно и се пенеше, затисната в дълбоката гранитна цепина, но тук тя беше спокойна и съвсем бистра. Някое време така се изтягах блажено във водата, гледах как подрипват из нея игриви мренки и с тревога мислех, че трябва пак да се обличам, за да поема

из върлия жижевски припек, където всеки храст и всеки камък дъхти жежчава. Но нямаше как.

Отдавна беше се презпладнило, когато тръгнах. Спирах под всяка сянка да си поема дъх. На едно място на пътеката намерих попадали гнили круши, напечени от слънцето, и си напълних джобовете. Понатам намерих пак круши — още по-едри и сочни. Познаваше се, че не са диви, макар че мястото беше съвсем диво и запустено. На всяка крачка вече срещах крушови дървета и току тършувах из драките да събирам всякакви круши, коя от коя по-хубави, и неочаквано попаднах... на грозде. Чудно нещо! Това бяха някакви лозови храсталаци, кой знае как изникнали на тия затревени полянки, без ничии човешки грижи. Памид, още зелен, току-що започнал да се прошарва. Дали това не са били някога лозя? Едва ли. По нищо не личи...

Така, полека вървях по пътечката и се отбивах да зобя ту грозде, ту круши. Наоколо нямаше жива душа. Само жътварки зъзъкаха като бесни в зноя — самият зной сякаш звънеше пустинно-еднообразно, неспирно и навяваше чувство на унила самота... Тъкмо замервах с един отчупен сух клон по една нова круша, която ми се видя особено привлекателна заради яркожълтите си плодове, когато зад мен откъм пътечката се обади глас:

— Не от тая, не от тая! Стипчиви са...

Един старец, доста висок и някак вдървено изправен стоеше с магарето си на пътеката и ме гледаше.

— Викам, не от тая круша, юначе! — повтори той. — Опитай от оная — хе там!

Наистина, другите круши бяха хубави — сипкави и много сладки.

Разговорихме се със стареца кои сме и що сме й седнахме на сянка да запушим по цигара. Пътеката се оказа не така безлюдна, както ми се видя отначало. Скоро по нея мина още един селянин, разгърден и потен, яхнал мулето си, и подвикна към нас:

— Колагеле, аго Ислям! Как е, как е?

— Арно на кажем бе, чоджум! Ти къде?

— Бе, имам там два-три корена круши, та рекох да ги обера, да не идат зян. . .

— Ааа, много е арно това. . . нали има една приказка: лятна торчица — зимна понудица. . .

Когато помакът отмина, старият Ислям се обърна пак към мене:

— Гледаш ли го човека. . . Чак от Годяшево е, пък има имот тука, крушки има. Нека си ги обере, нека. . . За зимата. Да ядат децата. Крушки дал господ тая година. Има ги сякакви, едни зимни — далкаран им казваме, или матрун, други — жълтици, па летни — две чешита, па инджирки, после куювици. . . Има едни — рачел, — ситни са, ама траят, па има други, бешковици, трети — сгребенски, тях са ги донесли бърдари отнякъде. Едни стават едри като тупуз на кантар, викаме ги кукуди. А тия, дето сега отбрули, се казват келя. . . Барем от трийсет чешита нагоре трябва да има.

— Как, така ли си растат сами? — попитах удивен.

— Така, ами как! Така си растат, беки някой ги полива. . . Ама човешка ръка ги е посадила. . .

— Градини ли е имало тук?

— Градини.

— А лозя?

— И лозя.

— А как така е запустяло всичко?

Старецът сякаш не чу, унесен в нещо свое. Той стана полека, но без усилие и няколко секунди стоя така отчужден, изправен неподвижно и сурово към дола, отдето идеше придавеният от задуха съсък на Рата, и в тоя миг приличаше на стар, биковит, спечен дънер, загледан с тъга в миналото на своята отшумяла зелена младост. После пристъпи към магарето си, което дърпаше скъдната тревица в трънитe, и започна да го отвързва, като шушнеше нещо на себе си: «Какво беше. . какво беше. . .»

— А, аго Ислям, рекох, защо няма сега лозя? — подкачих аз пак.

— Тая е дълга за разправяне! — сопна се той някак сърдито, но веднага добави по-меко: — Айде, айде да придаваме полека накъм село, че хайванчето ми е жадно. Па ще ти кажа. . .

Тогава чух тая история, която прилича повече на страшна приказка, отколкото на истина.

— Тука, юначе — започна бавно и спокойно старият помак, — не гледай, че е такъв бряг. Тук едно време преди четиресет-петдесет години, още в турско, беше само градини и лозя, лозя едно до друго. Ей по тая пътека да ти беше драго да тръгнеш. Пролет, нацъфтели ония круши, бадеми, праскови, па един благ мирис иде от лозята. Сега какво. . . пустинак, змии. . . Тогава. . . дойде гроздобер есени. . . Струпа се народ от целия Чеч, кой си няма грозде дойде тук. Като панагир стане. Цяла неделя тъпани, зурни. На пет-шест места по пътеката горят огньове, пекат се на шиш чевремета тлъсти. . . Народ, дандания. От гроздето правехме петмез, че вино не пиехме. А всеки петък — пазар. Докарваха масло, добитък от Бръщен, тръстика от Серско и Драмско за бърдата

(правехме бърда тогава, а в Марулево и Църнча още правят), борина, материална гора докарваха. Пазаргати идеха отвсякъде: от Тисово, Почан, Шурдилово, Манастир, Черешово — тия села сега са през граница — . . . от цял Чеч. Селото ни броеше до сто и трийсет къщи, сега има-няма трийсет-четиресет, па имаше кафенета, дюкяни. Жижево, едно беше Жижево по тоя край. И всичко се затри. Затри се, юначе, затри се. . . Затри се. . . У дън земя. . . Затриха го комитите, тия — лошите, дето ги кликаха върховисти ли, кво ли. Ти по̀ си млад, по̀ тряба да ги знаеш тия работи. . .

Дванайсета година кога се удариха турчина и българина, българската война мина оттук, та замете надолу къде морето. Настана слободно. Ала не ни било писано да видим това слободно, клети сме били. Сега ще видиш за що и за кво. . .

Есента беше, тамам войната изтече надолу, айде по едно време се разчу — комитите тръгнали да покръстват помаклъка из Чеч. Кое било мохамеданско — да стане ристиянско. Изпоплаши се народа. Бре, бре, бре, чуваме, комитите нагазили Сатовча. Кой го кликали Салих — прекръстили го Славчо, кой бил Мехмед — станал Методи. Бре, кара-вара, чуваме, минали комитите в Кочан, и там така. После в Марулево. Натурали попове и карат народа да се кръсти. Дотука мирно всичко, кръв няма, само дето някой ако много се опне — ще му ударят по някоя и друга тояга да го посплашат, но това си е нищо. А ние, Жижево, чакаме реда си и треперем. Арно, ама тогава от Сатовча избягаха двама наши чеченци, Кел Даут и Тоцката, избягаха къде Бръщен и Борян и си образуваха банда, не искаха да се покръстят. И вед-

нъж тръгнали неколцина попове и опълчанци да покръстват Бръщен. На Рата, долу при каменния мост, ги пресрещнал Кел Даут и ги съсякъл до един. Оттогава комитите се налютиха, почнаха и те да трепят нашите чеченци. И тѐ ти един път гледаме задава се откъм Кочан една комитаджийска тайфа, иде към нас. Дойдоха, събраха народа насред село и го питат:

«Оти вие не се покръстите бре, такива-онакива, вашата мамка?!»

«Аман-заман! — кликаме ние, молим се, падаме на колене. — Вярата не ни барайте!»

«Арно, ама тряба да се откупите!» — кликат.

Да се откупим — да се откупим! Колко? Толко. Хиляда лири турски. Събрахме им ги, заминаха си.

Не щеш ли, на другия ден пристигна още една такава тайфа. «Вие покръстихте ли се бре?» — питат. — «Не сме, ама се откупихме.» Така ли? Така. Арно. Не ни закачаха, заминаха си и тия.

На третия ден нашият часовой обажда (бяхме си поставили човек да варди), че се е задала една голяма збуна от 200—300 души комити, брадати и страшни, щръкнали от пушки, пищови и ножове. С тях тогава дойде и баш-комитаджийският войвода Хаджи Мърваka. . . Хаджи Мърваka, кръвник, дето у свят бели няма друг такъв. Слязоха в село, пак събраха народа и пак го натискат да се покръсти. Кликаме: «Откупили сме се!» Не признават нищо. Тогава взеха, та уловиха пет-шестима от по-първите наши хора и ги подкараха накрай село. И народът — по тях, защото се сеща какво ще стане. И пак питат комитите:

«Ще се покръстите ли бре?»

«Не щем!»

И пак тичаме и се бутаме като овце подир нашите, вързаните, беки ги отървем някак. Та като се обърнаха ония комити, та като изреваха:

«Назад!»

А народът стои и се мае.

«Огън!»

. . . Осемнайсет човека наши паднаха из един път като окосени. Кой оцеля — се юрна накъде село. Тутакси комитите заклаха и ония, дето бяха вързали отнапреж. Па се върнаха у село и свикаха народа в джамията, уж да си поговорят. Кой не искаше да дойде — зорлан го изритваха из къщи. Събраха само женените мъже, сто и педесе, до двеста човека тряба да имаше. Кое беше неженено — пускаха го да си върви. Аз бях млад тогава, 18—19-годишен хъшлак, току-що бях се задомил, забраха и мен.

В джамията пак ни назориха да се покръстим. Народът не иска. Прост беше народа, не е като сега. Да беше кандисал да земе друга вяра, докато мине размирицата, беки нямаше да стане така, ама де-де! Като се заинатиха нашите, като рекоха веднъж —не, та не! Хеле по едно време комитите започнаха да ни извеждат от джамията двама по двама и да ни водят в къщата на Фейзи чауш. Голяма къща. Там започнаха да ни бият в горните стаи, а после пребити ни хвърляха в зимниците. Бой, бой. . . То рев иде, то вой, то тежка неволя. . . Кому ръка строшена, кому крак, кому глава — охка и душа бере, сиромах. После комитите пак започнаха да извеждат хората от зимниците в горните стаи, пак по двама. И кой иде вече не се връща. Чуеме го само, че изреве: «Оооо!. . .» — и се притаи. А ние ни живи, ни умрели слушаме отдолу. По едно време от дъските на тавана започна

да чучурика кръв. . . Разбрахме ние — лоша работа, горе колят. На́пълнят една стая със заклани, почнат в друга, трета. . . Къща голяма. . .

Дойде ред и мене да водят горе на ножа. . . Па джелатина ме гледа, че съм такова младо и ме пита дали съм женен. Излъгах го, казах, че не съм. «Ама право да кажеш!» «Право»! Пуснаха ме тогава и аз побягнах. . . Един-двама от нашите, недоклани, можаха да избягат и да се спасят и те, но толко си беше. Другите така си ойдоха зян. . .

Като си свършиха работата тук, джелатите нахълтаха из село да грабят и изнасилват. В една къща́ бяха се затворили десетина жени. Комитите като не могли да отворят — запалиха къщата. На другия ден, помня като сега, беше сто дена след Димитровден, на съм-ден «юз-сабани-дюз», през февруари — цялото село беше поляно с газ и дадено на огъня. Изгоря и се събори всичко. А после изведнъж удари сняг, виелица. Селото замяза на гробища. Разбягаха се, кой накъде види, жени и деца, набиха горите, по овчарските къшли, пръснаха се по селата. Без покрив, без дрехи, без хляб — без нищо. Глад, студ. Кой имаше нещо стока увардена — колеше и ядеше без сол и без хляб. Кой си нямаше — очите му изскокваха отглади. Колко народ, колко деца изгинаха в тая люта зима — аллах един знае. . . Някои от жените се изпожениха по далечни места, а по-ячките деца станаха измикярчета. . . Едни жени избягали в съседното село Вълкосел. Но и там стана същата поразия, същото клане като у наше село, и същия пожар. Та тия наши жени жижевки, като видели това — сами си се хвърлили в огъня да изгорят, та да не гледат пак страхотии. . . Сами! Така комитите на тоя звяр

Хаджи Мървака разсипаха наше село, после Вълкосел, па Црънча, па Абланица. . . Чак напролет кои останаха живи, се завърнаха да турят отново камък на камък, да изправят къщурки. Оттогава, та досега у наше Жижево юртовете (развалини от къщи) са повече, отколкото самите къщи. Народа сосем намаля. Оттогава и запустяха лозята ни, имота ни запустя. . . Така е, юначе, лошо беше, грозно. . . Да се не връща!. . .

Ние наближавахме вече селцето. Иззад дърветата и скалите се провидя отначало минарето на джамията, съборено до половина още оттогава. После сивите каменни къщи, облечени целите в тютюневи низи, които съхнеха на саръци. .

Дядо Ислям напои магарето си на една вадичка, която църцореше из камънаците до пътеката и се губеше надолу в сухия припек. После ме поведе направо към юрта на Фейзи чауш. Камъни, разсипани безредно и обрасли в буренак и диви орехи — това беше този юрт.

— Тук са заринати нашите бащи и деди! — каза с приглушен, треперещ глас дядо Ислям. — Оставили сме го така, както си е било, не сме разкопавали. Това място ние го тачим като свещено, добитък не пускаме. . .

Старецът се развълнува и млъкна.

Дълго мълча.

Чак когато се отдалечихме доста от Фейзичаушевия юрт, той се обърна към мен, загледа ме болнаво усмихнат и ми зашепна някак тайнствено-доверчиво:

— А, юначе, чуваме, в Кочан, Марулево гласят нещо текесе ли, кво ли, а? А у нас няма ли да правят такава работа, не си ли чувал?. . . Ами. . . така. . .

може ли да се върне това, кое е било. . . тия лозя, градини. . .а? Може? И по-арно? Бе, знам ли. . . беки па може!. . . Знам ли. . . Тия днешните са яки хора, народни. . . Сигур могат. . . Дано, дано, за арно е, джанъм. Ние, старите, сме си видели хаира вече, току младите, младите. . .

Бонинов — 1966 г.